

9. Miles S. Consumerism as a Way of Life / S. Miles. - L. : Sage 2006 -174p.
10. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. / Зигмунт Бауман. / Пер.с англ.. – М.: Издательство "Весь мир", 2004. – 188с.
11. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. – К.:ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 2011 - 448с.
12. Чудовська І.А. Соціокультурний та комунікативний статус реклами як соціальної технології /І.А.Чудовська - Автореф. дис. ... док-ра соц. наук. - Київ, 2012. – 31с.

Отримано 12.05.2015 р.

УДК 316.6:303

Сірий Є.В. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук, професор, керівник НДС

Нахабич М.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, провідний інженер НФС

ПОЗАЕЛІТНІ АКТОРИ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПОРТРЕТНІ ШТРИХИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У даній статті, в аспекті надання соціологічної оцінки структурно-діяльнісного потенціалу провідних та окремих сегментів соціальних акторів структурної трансформації суспільства, здійснена спроба подати статистико-соціологічний та схематичний опис їх соціологічної «портретизації».

Ключові слова: соціальні актори, трансформації, соціальна напруженість, активність, протестність

В данной статье, в аспекте предоставления социологической оценки структурно-деятельностного потенциала ведущих и отдельных сегментов социальных акторов структурной трансформации общества, осуществлена попытка подать статистико-социологическое и схематическое описание их социологической «портретизации».

Ключевые слова: социальные актеры, трансформации, социальная напряженность, активность, протестность

In this article made an attempt to give a statistical and sociological a schematics sociological portrait of leading some segments of social actors of structural transformation of ukrainian society.

Keywords: sotsialni actors, transformation, social tensions, activity, protestnist

Актуальність. Кардинальні зміни в сучасній системі життєвого орієнтування, спричинені різноманітним інноваційним процесом, які пронизують усі сфери й рівні соціальної реальності й життєдіяльності, прямо чи опосередковано зумовлюють різні форми активізації або деактивізації соціальних суб'єктів. Мається на увазі формування соціальних установок, їх характер і можливості їх реалізації, зокрема, поєднання в собі спрямованості на досягнення бажаного соціального статусу, способи досягнення цілей, уможливлення динаміки соціальної адаптації суб'єкта до нової соціокультурної ситуації, як на особистісному, так і на соціальному рівнях тощо.

Кардинальні процеси демократичних і ринкових перетворень тією чи іншою мірою охопили усі суспільні групи, торкаючись усіх без винятку. Тому для практичної соціології актуальним є з'ясування питання про те, хто саме, і яким чином стають активними акторами реформаційних перетворень. Зміст і динаміку життєвих установок людини в перехідних, критичних соціальних ситуаціях визначає передусім її оцінка соціальної ситуації, яка є результатом сприйняття змін у соціальній структурі, нової конфігурації соціальних інтересів, соціальній диференціації суспільства; ролі влади і еліти, різних соціальних інститутів, власних можливостей впливати на хід подій і контролювати перетворення, що відбуваються, своїх реальних життєвих перспектив і т.п. Такі зміни називали до 2013/14рр., попередньо виражаючи зростаючу соціальну напруженість в Україні. Отже, надати соціологічну оцінку структурно-діяльничого потенціалу окремих позаелітних соціальних акторів структурної трансформації суспільства і є **метою** даної статті. Робота проводилась в рамках фундаментального дослідження НДС «Соціальні актори структурних трансформацій українського суспільства в порівняльній перспективі: ресурсні, ціннісні, діяльнісні виміри».

Визначенню та дослідженню життєвих стратегій присвячені праці відомих російських та українських соціологів. Так, Т.І.Заславська виділяє три типи трансформаційної активності: цільова реформаторська діяльність, масова соціально-інноваційна діяльність та реактивно-адаптаційна поведінка (досягнення, адаптаційні, регресивні та руйнівні стратегії) [1, с.152]. О. Злобіна та В. Тихонович виділяють стратегію виживання та стратегію життєвого творення [2, с. 72], зокрема констатуючи, що більшість населення України перебувало у стані примусової адаптації, на відміну від невеликої частки акторів, що мають позитивну, успішну адаптацію, яка відбувається добровільно.

З цим, процедура операціоналізації даних груп базується на вияві верств, представники яких проявляють достатній рівень суб'єктності, котра може виявляти себе у відповідних установках, поведінці, діях, системі цінностей за ознакою активності.

В системі інтерпретації та операціоналізації поняття «суб'єктність» у даному предметному полі, ми братимемо за основу чинники, котрі корелюють з такими ціннісними та установочними елементами, як: важливість демократичного розвитку України, важливість висловлювати думки з політичних та інших питань, критики владних структур, можливість підприємницької ініціативи, державна незалежність України, активна участь у діяльності політичних та громадських організацій тощо. Ці ціннісні орієнтири можуть проявлятися на самооцінці, поведінці, установках, дії в аспектах особистої участі чи підтримці мітингів, демонстрації підтримки/протесту, різних форм та способів відстоювання своїх

прав, активне включення в нове життя, сприйняття нових умов, рівня та характеру адаптивності до змін в різних сферах і рівнях.

Основою алгоритмізації нашого дослідження і буде паралельний вияв окремих сегментів, які характеризуються зазначеними нами ознаками, котрі, в свою чергу, будуватимуть агреатив суб'єктності, в саме: *імператив інтернальності, включеність в нове життя, протестність, політико-громадянські цінності* тощо. Це завдання включає в себе також структурний аналіз у вибудові соціологічного портрету даного кластеру акторів трансформаційних змін. Звісно, позначати подібні кластери повноцінними акторами чи агентами трансформацій ми не в змозі, так, як у цієї групи дуже багато вимірів у різних площинах. Ми лише визначаємо потенційних носіїв вищезазначених характеристик, умовно наділяючи їх у цьому контексті ознакою агентності. Крім того, зазначимо ще один проблемний момент даного дослідницького проекту. Можна сказати, що конкретних предметних досліджень, котрі комплексно презентують та інтерпретують різні області соціального акторства, що повинні відповідати тематиці даного фундаментального дослідження, нами не було виявлено. А тому ми обмежуємося первинними та вторинними даними замірів соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, проведеного в усіх областях України, АР Крим та м. Києві (n = 1800, і/п вибірки – 2,3 %), а також замірів соціологічного омнібусу «Українське суспільство», проведеного в усіх областях України, АР Крим та м. Києві (n = 1800, і/п вибірки – 2,3 %) різних років у період з 1994 по 2013 роки.

Багаторічні дослідження та результати численних опитувань довели, що різні, насамперед економічні негаразди, по-різному сприймаються різними верствами населення. Одні вважають за краще в усьому покладатися головним чином на власні сили, інші – навпаки, проявляють сильний рівень партикулярності. В одному випадку людина вважає, що події, які відбуваються, насамперед залежать від її компетентності, цілеспрямованості, здібностей і детермінуються її власною активністю і зусиллями, виявляючи зміст і напрям активності в процесі реалізації цілей. У другому випадку людина переконана, що її успіхи і невдачі визначаються передусім зовнішніми обставинами, везінням, випадковістю, діями інших людей. Хоча з цим не пов'язано безпосередньо з властивою йому пасивною або активною життєвою позицією, однак існує кореляція відповідальності за результати власної активності.

Перший компонент визначення агрегативу агентності у нашому дослідницькому полі дозволяє виявити умовних індивідів з активною життєвою позицією – так званих інтерналів, носіїв однієї із характеристик, що відображають потенціал суб'єктності (див. табл. 1). У нашому випадку першою інтегральною складовою соціальної активності індивіда є характеристика оптимізму/песимізму у поведінці суб'єкта і його житті загалом. Оптимістичні погляди на життя багато в чому визначають активність поведінки окремого індивіда або соціальної групи як у повсякденній життєдіяльності, так і у надзвичайних обставинах особистого

життя або у житті соціуму загалом.

Так, «абсолютні» та «відносні» інтерналі, яких можна виділити на основі відповідей на питання «Від чого здебільшого залежить, як складається Ваше життя?» складають приблизно п'яту частину від усіх респондентів. Людей з інтернальними характеристиками (котрі відповіли: «Здебільшого від мене» та «Більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин») не мало і не багато – 19-22%. Динаміка змін цього параметру у зазначених періодах практично не спостерігається. Хоча, якщо дослідити динаміку змін стосовно співвідношення базисних соціальних типів особистості в нашій країні у певний період, то маємо картину хвилеподібних коливань (табл. 1.).

Таблиця 1. - Динаміка змін інтер.-, екстер.- характеристик (%)

	1996	2004	2006	2010	2012	2013
Здебільшого від зовнішніх обставин	31,2	19,4	10,7	16,1	16,8	17,5
Деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин	27,7	29,4	24,6	30,6	32,3	31,9
Однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин	22,2	28,9	35,9	31,1	30,5	29,1
<u>Більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин</u>	<u>9,2</u>	<u>12,1</u>	<u>19,1</u>	<u>11,7</u>	<u>10,2</u>	<u>11,8</u>
<u>Здебільшого від мене</u>	<u>9,7</u>	<u>10,3</u>	<u>9,7</u>	<u>10,5</u>	<u>10,2</u>	<u>9,6</u>

Даючи окремі нариси соціологічного портрету даної групи, відмітимо, що вікова структура її в розрізі динаміки дещо змінюється (див.табл. 2). Носіїв цієї соціально-психологічної характеристики у період з 1996 р. по 20013 р. зменшилося на 9,2%, тоді, як представники середньої та старшої вікових категорій зросли за чисельністю (відповідно на 6,4% та 4,8%). Можна говорити про незначний віковий зсув даної кластер-групи. Молодь стає менш впевненою в себе.

Таблиця 2 - Динаміка зміни чисельності інтерналів в залежності від віковій групи

	1996	2000	2004	2006	2010	2012	2013
до 30 років	34,4	38,4	33,6	26,3	25,5	29,2	23,2
30-54 років	44,1	42,6	44,3	43,2	50	48,5	50,5
55 и старше	21,5	19	22,1	30,5	24,5	22,3	26,3

Своєрідне підтвердження прояву соціальної активності інтернальному типу життєвої установки знаходить своє відображення у замірі показника міри пристосування до теперішньої життєвої ситуації, за яким, ті, хто активно включився у нове життя становить 16,5% (див. табл. 3). Це другий компонент агрегативної систем-ознаки агентності в нашому дослідницькому алгоритмі.

Таблиця 3 - Характер пристосування до теперішньої життєвої ситуації

	%
<u>Активно включився в нове життя, ринкові відносини видаються мені природним способом життєдіяльності</u>	16,5
Перебуваю в постійному пошуку себе в теперішньому житті	34,4
Не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, живу як доведеться, чекаю змін на краще	30,6
Важко відповісти	18,5

У представників цієї групи яскраво виражена незалежність, спрямованість на реалізацію своїх здібностей, якнайповнішу реалізацію свого творчого потенціалу. Вони успішніше реалізують перетворюючу стратегію подолання, тоді як для інших швидше характерна стратегія пристосування.

Надаючи окремі штрихи соціологічного портрету цієї групи у розрізі окремих характеристик (вік, професійний статус, зайнятість, регіональний зріз) паралельно ми проводимо *процедуру порівняння цих характеристик* в розрізі номінальних демографічних характеристик всієї вибіркової сукупності. Вікову дизайн-структуру цієї групи складають більше половини людей середнього віку (57,9%) та 25,6% – молодь. Цьому знаходять підтвердження показники відхилень від номінальних демографічних характеристик всієї вибіркової сукупності. Порівнюючи віковий зріз цієї групи з останніми, можна говорити про наявність вікового зсуву (статичного) в сторону молодого покоління (+6,8%), людей середнього віку (+8%). Можна констатувати, що люди літнього віку найменше включилися у потік нових перемін.

Професійно-статусний вимір даної кластерної групи вибудовує наступну дизайн-структуру за ранговими позиціями (табл. 4). Першу рангову позицію займають кваліфіковані робітники, практично на одному рівні (II та III позиції) складають пенсіонери та представники дрібного бізнесу (самозайняті); IV позицію займають спеціалісти технічного профілю з вищою та середньою спеціальною освітою. Решту складають безліч представників різних типів та видів професій та способів зайнятості (в діапазоні 1–7%). Потрібно сказати, що непрацюючих пенсіонерів на 14,7% менше, ніж в структурі вибірки, а більше дрібних бізнесменів (+7%) та кваліфікованих робітників (6,6%).

Таблиця 4 - Професійно-статусний вимір

	Ранг	%*	% н	Δ
Кваліфікований робітник	I	23,6	17	+6,6
Непрацюючий пенсіонер	II	10,6	25,3	-4,7
Займаюсь дрібним бізнесом, індивід.підпр.-ом	III	10,5	3,5	+7
Спеціаліст техн. профілю (з вищою або сер.спец.освіт.)	IV	9,8	5,9	+3,9

Інший бік соціально-професійної характеристики цієї групи вказує на розподіл ознак структури зайнятості 47,5% представників цієї групи працюють у приватному секторі (на 12,7% більше від середнього рівня вибіркової сукупності); II та III рангові позиції займають ті хто не працює (26,4%) та ті, хто працює у державному секторі (22,4%). Відносна величина непрацюючих у цій групі на 18,5% менша ніж у номінальній структурі вибірки, і на 12,7% більше тих, хто

працює у приватному секторі.

Регіональний розподіл представників даної групи у порівнянні з контрольним розподілом суттєвих розбіжностей не виявив. В східних регіонах таких виявилось на 5,7% більше від контрольного рівня, та відповідно менше на «заході» (-2,5%) та в «центрі» (-3,9%). Однак, це не суттєві статичні зсуви, щоб говорити про їхню статистичну значимість.

У демократичних суспільствах еліти не загрожують сучасній демократії, а сприяють її вкоріненню, поширенню. У перехідних суспільствах цей процес, щоправда, має певні труднощі та ускладнення, що призводить, відповідно і до прояву противладних протестних настроїв. Частка людей серед населення України, котрі схильні активно протестувати проти постійного погіршення умов життя, так звані «активно-налаштовані», становить, з невеликими коливаннями, більше третини. Розглядаючи динаміку зміни цього показника за останні 17 років, можна відзначити про невелике зростання (+10,4%) чисельності людей з даною характеристикою (32,1% -1996 р.; 42,5% - 2013 р.). Враховуючи зміни кількості інших категорій людей у даному вимірі (ті, хто не визначився, не знаходять сенс у протесті), можна відстежити мінімальне (до 3-4%) зсув у сторону зростання можливих протестних установок (див. рис.1.).

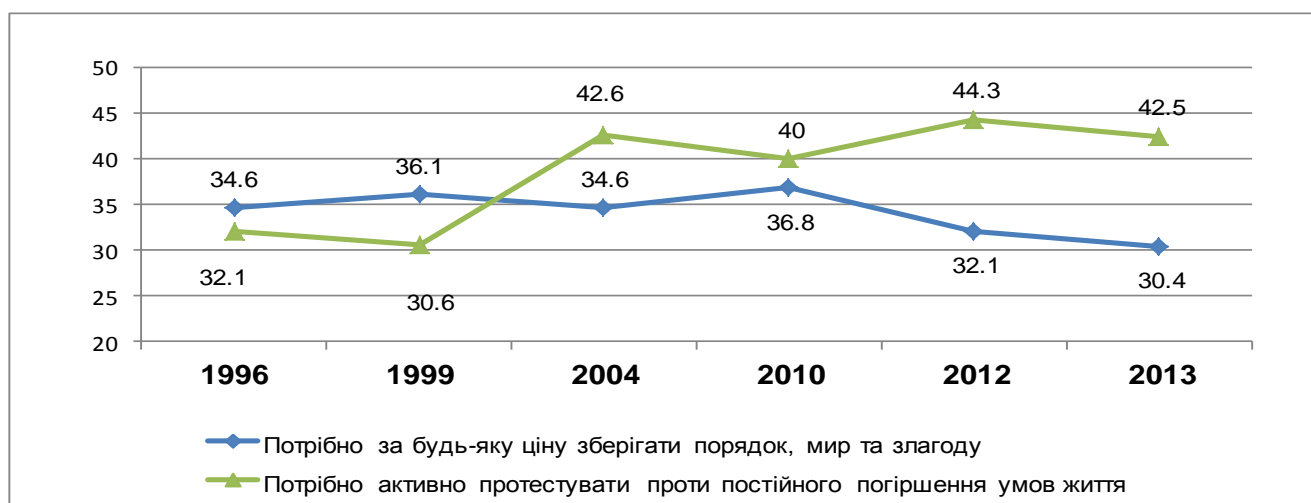

Рисунок 1 - Вибір характеру дії у випадках значного погіршення умов життя (%)

Подаючи окремі окремі штрихи соціологічного портрету даної групи, відмітимо, що вікова дизайн-структура її в розрізі динаміки практично не змінилася. Показники динаміки структурно-вікових змін знаходяться у межах статистичної похибки. Регіональний зріз даної групи показав невеликий зсув потенційної «протестної установки» протягом 12 років зі «Сходу» (-21,3%) на «Захід» (+10,6%), «Південь» (+10,3%) та «Центр» (+4,5%) (табл.5.)

Таблиця 5 - Регіональний розподіл

	2000	2004	2010	2012	2013
Захід	14,6	23,8	22,7	21	25,1
Центр	27,1	24,3	31,8	32,1	31,6
Південь	14,1	14,1	18,1	24,4	24,4
Схід	44,1	37,8	27,3	22,5	18,8

Наступним інтегруючи компонентом у побудові показника агентності є дослідження установки на участь у протестних діях. Таких, серед всього населення України є близько 22-25% (Табл.6.). Бажання брати участь у мітингах та демонстраціях у досліджуваний період з 1999 р. по 2013 р. також практично не змінився. Лише у період 2004-2010 рр. спостерігалось незначне зростання цієї установки серед респондентів.

Таблиця 6 - Можливість участі у протестних акціях (%)

	1999	2004	2008	2010	2012	2013
Скоріше за все, ні	43,6	48,2	46,4	50,2	48,1	52,8
Важко сказати	31	23,7	24	21,5	25	25,2
Скоріше за все, так	25,4	28	29,5	28,4	26,9	22,1

Структурно-віковий зріз даної сегмент-групи у динаміці змін за період 2000-2013 рр. практично не змінювався. Показники зміни знаходяться у межах статистичної похибки.

Що стосується професійно-статусних позицій, то дизайн-структура даної сегмент-групи практично не змінювалася. Значна частка цього кластеру складають в усі роки в основному категорія непрацюючих та наймані працівники, тобто представники не високого статусного рівня.

У розрізі професійної зайнятості даний сегмент складають, як правило, люди з низьким соціально-професійним статусом, а саме: непрацюючі пенсіонери та кваліфіковані робітники, котрі займають перші та другі рангові позиції у структурі даної групи; тимчасово не працюючі, та некваліфіковані робітники», котрі займають другі та треті рангові позиції (див. Табл. 7).

Таблиця 7 - Професійна зайнятість

Ранг Рік	I	II	III
2000	22,2% Непрацюючий пенсіонер	19,4% Кваліфікований робітник	13,6% Кваліфікований робітник
2004	27,1% Непрацюючий пенсіонер	13,1% Не маю постійного місця роботи, але підробляю	7,6% Службовець з числа допоміжного персоналу
2008	23,2% Непрацюючий пенсіонер	15,6% Кваліфікований робітник	9% Спеціаліст техн. профілю (з вищ. або сер. спец. освітою)
2010	32,9% Непрацюючий пенсіонер	12,1% Кваліфікований робітник	6,3% Домогосподарка
2012	20,6% Непрацюючий пенсіонер	15,6% Кваліфікований робітник	8,6% Не маю постійного місця роботи, але підробляю
2013	17,4% Кваліфікован. робітник	15,7% Непрацюючий пенсіонер	12,1% Не маю постійного місця роботи, але підробляю

Регіональний зріз даної групи показав достатній зсув «протестної установки» за останні 12 років зі «Сходу» (-31,3%) на «Південь» (+12%), «Центр» (+8,7%) та «Захід» (+10,7%) (табл.8.).

Таблиця 8 - Регіональна динаміка

	2000 р.	2004 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.
Захід	18,1	18,3	18,3	23,9	28,8
Центр	26,1	26,2	29	26,6	34,8
Південь	15	15,2	23,3	30,7	27
Схід	40,7	40,3	29,4	18,9	9,3

Наступним дослідницьким кроком є пошук потенційних агентів трансформаційних змін як носіїв «нових» цінностей, що у процедурі операціоналізації нашого дослідження виявляється саме у виборі ліберально-демократичних цінностей. Разом із інституційними змінами змінюються взірці поведінки, діяльності, котрі, зокрема і в причинно-наслідкових і у функціональних зв'язках впливають на зміни ціннісної матриці, її дизайн структури як окремого індивіда, так і групи у складному механізмі трансформації. Це і ціннісна модель суспільства в статичних та динамічних параметрах.

За можливістю нашого дослідження в якості таких критеріїв вияву носіїв «нових» цінностей ми обрали інтеграцію навколо ліберально-демократичних цінностей в контексті: «Демократичний розвиток країни», «Можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу», «Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій», «Державна незалежність України», «Можливість критики і демократичного контролю рішень владних структур», «Можливість підприємницької ініціативи». Процедура фільтрації дослідницьких елементів в контексті фіксації найвищих показників (I = 4 – 5) вибору всіх номінальних ліберально-демократичних цінностей, виявила таких близько 15,2%. Це та умовна кластерна група, представники котрої задекларували найвищий рівень у цій ціннісній палітрі.

Подання окремих соціологічних характеристик цієї кластерної групи, так званих потенційних носіїв ліберально-демократичних цінностей показує наступне. З тим, що вікова структура цього кластеру практично не відрізняється від структури вибіркової сукупності (наявність пропорційної дисперсії), певною мірою можна припустити, що тут поколінних особливостей не виявлено. Що стосується статусно-професійного виміру даної кластерної групи у розрізі: статусу зайнятості, сектору зайнятості та типу зайнятості, то суттєвих статистично значимих особливостей тут не виявлено. У розрізі статусу зайнятості основу даної групи (табл. 9) складають: тимчасово не працюючі (46,3%) та наймані працівники (39,2%); III-ю позицію займають самозайняті (8,2%).

Таблиця 9 - статус зайнятості

	Ранг	%*	%	Δ
У даний час не працюю	I	46,3	44,2	+2,1
Найманий працівник	II	39,2	43,4	-4,2
Самозайнятий (дрібний бізнес, інд. трудова діяльність)	III	8,2	5,8	+2,4
Роботодавець (власник, який використ. найману працю інших)	IV	1,5	1,2	+0,3
<i>Важко відповісти</i>		4,9	5,3	-0,4

У розрізі сектору зайнятості категорія непрацюючих також є основою цього кластеру (47,4%), а представників приватного сектору майже вдвічі більше (32,1%) ніж представників державного (23%). У розрізі типу зайнятості майже

третину складають категорія непрацюючих пенсіонерів (27,5%) та тимчасово безробітних (6,4%). II та III рангові позиції займають кваліфіковані робітники (13,6%) та некваліфіковані робітники (6,8%). Регіональний вимір даної кластерної групи виявив невеликий статичний зсув регіональної дизайн-структури зі «сходу» (- 4,7%) та «центру» (-2,8%) на «захід» (+6,2%) (табл.10).

Таблиця 10 - Регіональний розподіл

	%*	%	Δ
Захід	25,5	19,4	+6,1
Центр	28,8	31,6	-2,8
Південь	28,1	26,8	+1,3
Схід	17,5	22,2	-4,7

Аналіз причин розбіжностей, що існують між носіями активного й пасивного стилів життєствлення і життєздійснення, дає підстави констатувати, що вони криються не так у змісті цінностей чи їх ієрархії, як у особливостях самосвідомості. Остання являє собою ядро життєвого самовизначення, що є не тільки когнітивною структурою, а й складним установочним комплексом, пов'язаним із відповідною системою практик.

Що до системи практик, котрі, зокрема мають відношення до способів власного волевиявлення, способів захисту своїх прав, самоідентифікації, що по праву можна звести до окремих актів трансформаційних змін, то їх преференційність серед населення України у контексті різновидів заходів та засобів відстоювання своїх прав вишикувалася (з врахуванням динаміки зміни показників її компонентів) таким чином (табл. 11).

Таблиця 11 - Форми відстоювання прав (%)

	1996	1999	2004	2008	2010	2012	2013
Законні мітинги і демонстрації	15,2	20	19,2	24,7	26,3	26,6	26,7
Збирання підписів під колект. петиціями	12,7	17,4	21,8	25,4	26,7	26,3	25,8
Участь у передвиборчих кампаніях	13,7	20,1		25,7	20,2	20,2	23,6
Пікетування державних установ	5,9	6,5	5,1	7,3	8,4	8,8	9,9
Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	6,6	7,2	2,7	6,1	6,3	6,9	9,5
Погрожування страйком	7,4	6,7	3,8	5,4	5,5	6,6	8,7
Несанкціоновані мітинги і демонстрації	2,2	3,3	1,3	2,6	3,1	4,5	6,1
Незаконні страйки	1,9	2,4	0,9	1,7	2,8	3,1	4,9
Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення	0,9	1,7	1,6	1,7	3,1	4	4,9
Голодування протесту	2,9	2,6	1,5	2,1	2,4	1,8	4,5
Створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань	1,6	2,4		1,3	1,4	2	1,9
Жоден із заходів не здається мені ефект. і припуст. настільки, щоб я взяв у них участь	33,5	34,2	36,7	34,1	33,6	32	32,2
Важко відповісти	33,3	26,9	19	17,3	16,4	18,4	17,2

Як показують дані досліджень, частка тих, хто потенційно обрав би активні методи протестної боротьби (за період з 1996 по 2013 рр.) збільшилась на 55,5% (за сукупністю таких форм). У свою чергу, частка тих, хто не сприймає такої форми боротьби або ще не визначився (важко відповісти) зменшилась на 17,4%

за рахунок не визначених. Загалом, враховуючи ці показники, можна констатувати про умовне зростання активно-налаштованих суб'єктів за даною сегмент-ознакою, котрі умовно і формують агрегативну кластер-групу соціальних акторів трансформаційних змін в Україні.

Виділивши систему індикатори установки на участь у соціальних трансформаціях, варто також поставити питання про їх взаємозв'язок і співвідношення, оскільки окремі прояви можуть бути ненадійними показниками латентної змінної чи відчувати на собі вплив одночасно декількох латентних змінних. Зазвичай таку задачу вирішують за допомогою експлораторного факторного аналізу, але в даному випадку він неможливий в силу категоріальної природи спостережуваних ознак. До того ж значна частка «не-відповідей» на питання соціологічної анкети змушує виключати з аналізу спостереження, які мають хоча б одне пропущене значення, що при великій кількості змінних призводить до суттєвого скорочення об'єму вибірки. Виходом із цієї ситуації є застосування одного з методів оптимального шкалювання — категоріального аналізу головних компонент (CatPCA), який може працювати з даними у будь-яких вимірвальних шкалах і надає кількісні оцінки категоріям номінальних та порядкових змінних (включаючи і коди пропуску) [4]. Виконавши квантифікацію категоріальних змінних, можна здійснювати на перекодованих даних факторний аналіз для метричних змінних.

Для проведення категоріального аналізу головних компонент з масиву «Соціологічного Моніторингу» за 2013 рік було виділено три групи індикаторів установки на активну участь у соціальних трансформаціях.

До першої групи (Екстернальність-Інтернальність) ми включили наступні пункти: «f4. Від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя», «f5. Якою мірою Ви пристосувалися до теперішньої життєвої ситуації», «f6.1. Чого Вам не вистачає – Вміння жити в нових суспільних умовах», «f6.7. Чого з Вам не вистачає – Упевненості в своїх силах», «f6.12. Чого Вам не вистачає – Рішучості в досягненні своїх цілей», «f6.17. Чого Вам не вистачає – ініціативи і самостійності під час розв'язання життєвих проблем», «sp1. Чи є у Вас можливість контролювати діяльність владних структур».

До другої групи пунктів увійшли питання про дійсні та прогнозовані респондентом практики активних соціальних перетворень: «gs13. Членом яких громадських організацій, об'єднань або рухів Ви є», «gs24. Чи брали Ви особисто участь у громадсько-політичних заходах протягом останніх 12 місяців», «gs25. Чи виявляли Ви активність в мережі Інтернет»; «gs26. Ви готові чи не готові проявити особисту ініціативу та включитися у вирішення актуальних проблем Вашого багатоквартирного будинку, вулиці, мікрорайону чи в цілому населеного пункту в межах Ваших можливостей»; «с5. Якщо такі мітинги, демонстрації протесту відбудуться, Ви особисто братимете в них участь чи ні»; «с6. У разі, коли порушено Ваші права та інтереси, які заходи та засоби відстоювання своїх прав Ви вважаєте за ефективні і припустимі настільки, що Ви готові самі взяти в них участь»; «с7. Що, на Вашу думку, краще – терпіти всілякі матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, миру та спокою, чи у випадках значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом».

До третього, ціннісного блоку, були включені такі індикатори: «gp8. Традиції, цінності та норми поведінки громадян яких країн найбільш близькі до Ваших

(країн західної Європи — східнослов'янських країн)»; «q26. Наскільки близькими чи далекими до Вас є: Люди, які критично розцінюють сьогоденне життя, сподіваються на краще майбутнє і намагаються наблизити його»; «B19A. Як ви ставитеся до вступу України до Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану»; «B20. Як ви ставитеся до вступу України до Європейського Союзу»; «B21. Як Ви ставитеся до вступу України до НАТО».

Шкала вимірювання всіх питань при проведенні аналізу була встановлена у номінальну, для того, щоб не накладати жодних обмежень на присвоєння категоріям кількісних значень. Збереження порядку категорій для ординальних питань після квантифікації виступало одним з критеріїв якості отриманої моделі.

Приклад квантифікації одного з питань наведено у таблиці 12 (за браком місця інші подібні таблиці опущено). Як можна бачити, всі категорії, окрім останньої, йдуть у логічному порядку за кількісним значенням, присвоєним в ході аналізу. Пересвідчитися у тому, що така дивна поведінка п'ятої категорії не є артефактом статистичної процедури, допомогло вивчення зв'язку цього питання з іншими індикаторами першого блоку. Виявилось, що до цієї категорії потрапляють респонденти, серед яких відсоток рішучих, впевнених у собі та ініціативних людей менше, ніж серед тих, хто обрав відповідь «життя залежить більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин».

Таблиця 12. Квантифікація категорій питання «F4. Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?»

Категорія	Частота	Значення
1. Здебільшого від зовнішніх обставин	315	-1,75
2. Деякою мірою від мене, але більше від зовн. обставин	573	-0,33
3. Однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин	523	0,79
4. Більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин	212	1,44
5. Здебільшого від мене	172	0,16

При проведенні категоріального аналізу головних компонент ми спочатку виділили один фактор, сподіваючись отримати єдиний вимір ступеня залученості респондентів до суспільних трансформацій. Проте порушення порядку категорій для значної кількості змінних засвідчила малу адекватність такої моделі. Найбільш вдалою виявилася модель з трьома факторами, в якій порушення порядку спостерігалось лише для вищезазначеного питання. Отже, квантифіковані змінні на основі цієї моделі і піддавалися наступному експлораторному факторному аналізу. Його використання зумовлюється відсутністю процедури обернення факторів в категоріальному аналізі головних компонент, що може суттєво утруднювати їх змістовну інтерпретацію при кількості факторів більше двох. Крім того, в CatPCA компоненти є завжди ортогональними, а ми сподівалися отримати зв'язки між факторами першого порядку, оскільки за ними може стояти спільний фактор другого порядку.

Експлораторний факторний аналіз трансформованих змінних виконувався наступним чином: методом екстракції факторів був обраний метод максимальної

правдоподібності, вилучені фактори оберталися не ортогональним методом промакс, значення факторів оцінювалося за допомогою регресійного методу. Оскільки квантифікація змінних здійснювалася на основі трифакторної моделі, то й у експлораторному факторному аналізі було обрано три фактори. Навантаження трьох груп індикаторів наведено у наступній таблиці 13.

Таблиця 13 - Матриця факторного відображення

Змінна	Ф1	Ф2	Ф3	h²
F4. Інтернальність-екстернальність	0,265	0,058	0,044	0,081
R5. Пристосування до життєвої ситуації	-0,415	-0,066	-0,107	0,209
F6.1. Вміння жити в нових умовах	0,589	0,055	0,002	0,351
F6.7. Упевненість в своїх силах	0,749	-0,018	-0,031	0,554
F6.12. Рішучість в досягненні цілей	0,720	-0,005	-0,080	0,506
F6.17. Ініціатива і самостійність	0,603	-0,077	0,000	0,368
CN1.10. Можливість контролювати владу	0,051	-0,040	0,323	0,105
GS13.15. Членство у ГО	-0,001	-0,080	0,382	0,130
GS24.17. Участь в акціях	0,008	-0,114	0,570	0,294
GS25.12. Активність у мережі Інтернет	-0,213	-0,058	-0,343	0,205
GS26. Готовність вирішувати соц. проблеми	-0,018	-0,003	-0,515	0,270
C5. Готовність до протестних акцій	-0,042	0,138	0,474	0,285
C6.13. Дії при порушенні прав	-0,045	0,034	0,433	0,194
C7. Протести при погіршенні умов життя	-0,008	0,165	0,307	0,156
RN8. Традиції, цінності та норми поведінки	-0,053	-0,422	-0,064	0,206
Q26. Конструктивна критичність	0,134	-0,034	0,099	0,031
B19a. Ставлення до Митного союзу	0,000	-0,569	-0,044	0,344
B20. Ставлення до ЄС	0,059	0,707	-0,057	0,478
B21. Ставлення до НАТО	-0,061	0,734	-0,081	0,508
Сума квадратів навантажень	2,172	1,822	1,796	

Примітка: напівжирним шрифтом виділено навантаження, більші за 0.1

Результати факторного аналізу, за невеликими виключеннями, підтверджують виділення трьох основних факторів, які стосуються установок щодо суспільних трансформацій. Перший фактор описує відмінності респондентів у активній адаптації до існуючого соціального середовища (інтернальна орієнтація). Чи буде таке пристосування чинником дійсної трансформації середовища, залежить від інших індивідуальних особливостей та соціальних умов. Присутність у соціумі людей, які сприяють накопиченню конструктивних змін є необхідним елементом соціального прогресу.

Другий фактор — ціннісний — визначає вектор, що забезпечує осмисленість конкретних конструктивних і деструктивних дій, задаючи напрямок руху і обґрунтування оцінок, позицій і акцій, відмінність між проєвропейськими цінностями на протиположному полюсі.

Третій фактор — установки на участь у протестних діях — стосується не тільки реальних дій стосовно протестної активності, контролю владних структур, але й спільної діяльності громадян з метою вирішення назрілих соціальних проблем на всіх рівнях. Цей фактор можна назвати «дисипативною установкою», яка перш за все спрямована на розхитування і усунення застарілих соціальних відносин.

Слід враховувати не тільки існування комплексу трьох описаних факторів, але й співвідношення між ними. Так, фактор активної адаптації не корелює з ціннісним фактором ($r = 0,011$, $p > 0,01$), отже ті, хто активно адаптується до соціального середовища, можуть обирати для себе будь-який полюс ціннісного спектру. Проте цей фактор має слабкий зв'язок з фактором дисипативної установки ($r = 0,166$, $p < 0,01$), що вказує на певну тенденцію поєднувати пристосування до існуючих умов з їх активною зміною. Найбільш суттєвий зв'язок спостерігається між ціннісним фактором і дисипативною установкою: $r = 0,352$, $p < 0,01$. Середній за силою статистичний зв'язок цих чинників вказує на дійсне підґрунтя соціальних перетворень — приведення існуючих стосунків у відповідність до нової, європейської системи цінностей.

На основі комбінації трьох факторів можна виділити категорію активних акторів трансформаційних процесів. До неї були включені респондентів, які мають позитивне значення по кожному з факторів. Частка таких респондентів складає лише 8,2% для масиву в цілому.

Для побудови соціально-демографічного портрету активних акторів застосовувався метод класифікаційних дерев [3], який дає змогу побачити цілісну картину відмінностей одночасно по декількох соціально-демографічних ознаках. Вузли дерева утворюються на основі тих незалежних змінних, які мають найбільший статистичний зв'язок з залежною змінною за критерієм χ^2 (рівень значущості щонайменше 0,05). В процесі побудови класифікаційного дерева належність до категорії акторів суспільних трансформацій виступала в якості залежної змінної, а незалежними слугували такі ознаки: «Оцінка матеріального становища сім'ї», «Вік», «Освіта», «Регіон України», «Самооцінка становища у суспільстві», «Задоволеність становищем у суспільстві», «Віднесення себе до середнього класу». Дерево будувалося за допомогою методу CHAID, в якому кількість рівнів було обмежено трьома, а наповненість батьківських вузлів повинна була бути не меншою 100 респондентів.

Результати наводяться на наступній дендрограмі (Рис.2). Категорією, в якій насиченість акторами є найвищою (23,8%), складають респонденти з західного регіону України, які відносять себе до середнього класу (вузол 9). Наступною за ступенем насиченості є категорія молодих респондентів (вік до 24 років включно) із Центру і Півдня. На Сході частка акторів трансформаційних процесів складає лише 2,9%, проте серед них статистично значущо виділяється група респондентів з вищою освітою, де рівень насиченості сягає 9,7%.

Висновки. Проведений аналіз підтвердив необхідність при побудові класифікації респондентів за рівнем установки на громадську і політичну активність враховувати комплекс індикаторів, оскільки кожен з них окремо може мати недостатню надійність і валідність.

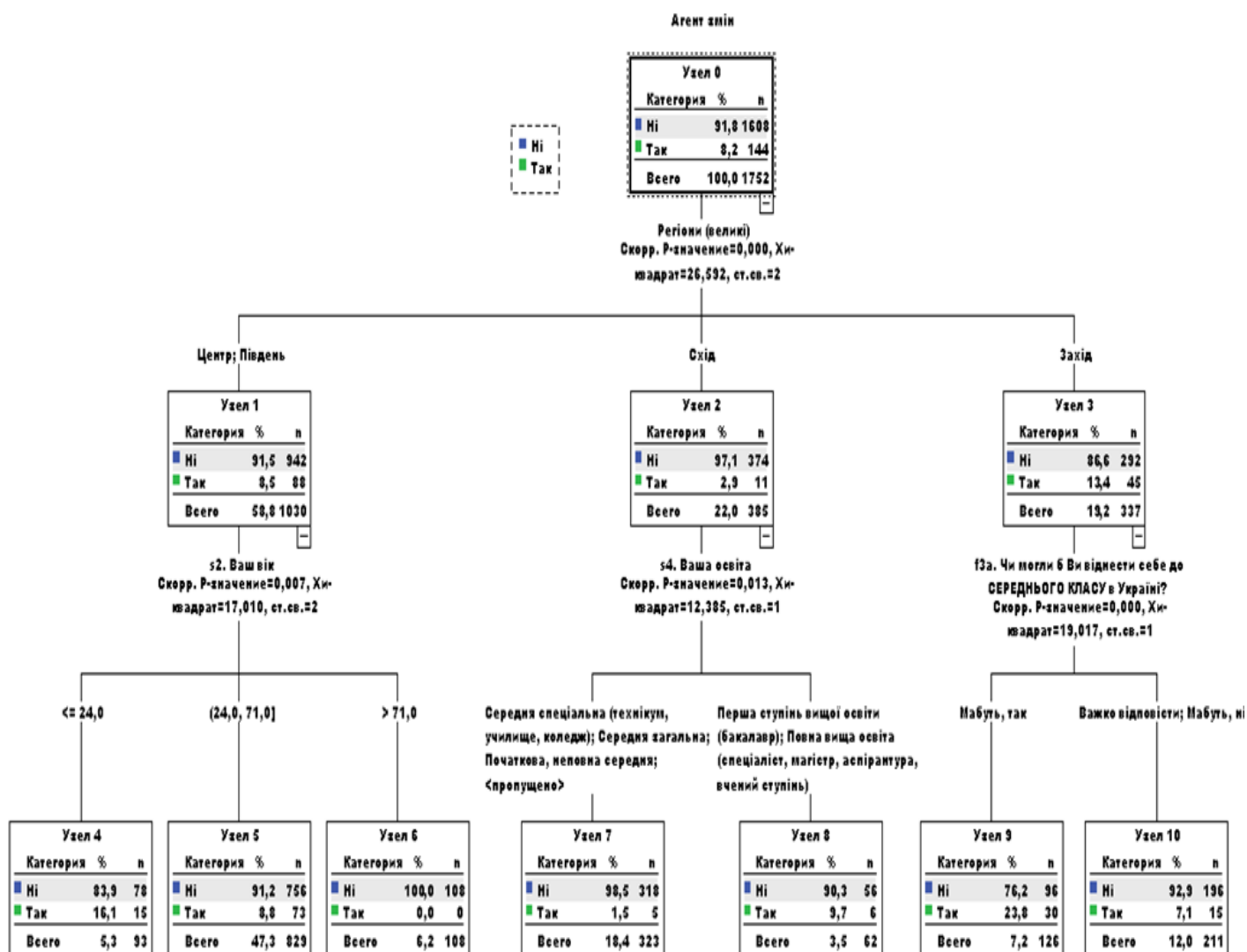

Рисунок 2 - Класифікаційне дерево

Запропонована єдність трьох чинників, які у сукупності стоять за проявами соціально-політичної активності громадян: 1) конструктивна адаптація (еволюційні зміни), 2) дисипативна установка (розхитування усталеного порядку), 3) ціннісна складова (європейські цінності на протипагу пострадянським).

Список використаних джерел

1. Заславская Т.И. Трансформационный процесс в России: социокультурный аспект // Соци_альная траектория реформируемой России : Исследования Новосиб. социол. школы / Отв. ред. Т.И. Заславская, З.И. Калугина. – Новосибирск: Наука, 1999.
2. Злобіна О., Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К.: Стилос, 2001. – 238 с.
3. IBM SPSS Decision Trees 21. – IBM Corporation, 2012. – 118 p.
4. Linting M. Nonlinear Principal Components Analysis: Introduction and Application / Marielle Linting, Jacqueline J. Meulman, Patrick J. F. Groenen, Anita J. van der Kooij // Psychological Methods. – 2007. – Vol. 12. – No. 3. – P. 336 –358.

Отримано 12.05.2015 р.